

Rozhovor s Ing. Martinem Holubem, Ph.D., vedoucím týmu pro sociálně pojistné systémy na Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí.

Vážený pane inženýre, dlouhodobě jste vedoucím výzkumného týmu pro sociálně pojistné systémy ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí. Česká republika je v tomto pololetí předsednickou zemí Evropské unie, což je příležitostí k tomu, charakterizovat naše postavení v porovnání s ostatními evropskými zeměmi ve všech sociálně ekonomických oblastech. Jak byste stručně charakterizoval náš sociální systém v porovnání s ostatními evropskými státy?

Česká republika má relativně ekonomicky úsporný sociální systém. Ač se jeho struktura nevyvíjí průměru EU, tak poměr výdajů na sociální politiku k HDP je v ČR výrazně nižší, než je průměr EU, výdaje na sociální zabezpečení v ČR dosahují přibližně úrovně 19% HDP, průměr v EU je přitom zhruba 29%.

Nejvýznamnější výdajovou položkou sociálního zabezpečení jsou výdaje na důchody. Poměr výdajů na důchody vyjádřený jako % HDP v ČR zaostává za průměrem EU, v ČR vydáváme na důchody téměř 8,5% HDP, zatímco průměr EU se blíží 13%.

Česká republika dlouhodobě dosahuje jedné z nejnižších hodnot nezaměstnanosti v rámci EU, v roce 2020 byla úroveň nezaměstnanosti ve výši 2% nejnižší v celé EU, zároveň máme i poměrně vysokou míru zaměstnanosti, která dosahuje téměř 75%, což je v porovnání s průměrem EU o přibližně 7 procent víc a signalizuje, že náš trh práce funguje relativně dobře.

Z hlediska ochrany lidí před chudobou je náš sociální systém efektivní. Česká republika má nejnižší podíl osob ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením v rámci EU, v současné době činí 12%, zatímco průměr EU dosahuje úrovně 22%. Při hodnocení tohoto ukazatele je však třeba vzít v potaz konstrukci tohoto indikátoru, kdy se za chudobou ohrožené osoby považují ti, jejichž disponibilní příjem je dlouhodobě pod hranicí 60% mediánu národního disponibilního příjmu, který je v České republice signifikantně nižší než ve vyspělých zemích EU.

Ačkoliv máme v České republice nízký podíl lidí ohrožených chudobou a sociálním vyloučením, tak zejména v některých specifických sociálních událostech, např. v případě krátkodobé nemoci, se někteří lidé necítí být sociálně zajištěni a jsou nuceni z finančních důvodů nevyužít dané nemocenské dávky a nemoc přecházejí. Z toho ale mohou pramenit důsledky do budoucna ve formě zhoršeného zdravotního stavu.

Kde vidíte největší rezervy našeho sociálního systému?

Český sociální systém je velmi solidární. Myslím si, že zejména v dnešní době by bylo potřeba přehodnotit uplatňování dvou základních principů – solidarity a ekvivalence při

konstrukci jednotlivých sociálních dávek tak, aby došlo k posílení principu ekvivalence a sociální systém mohl plnit i svou preventivní funkci, neboť je efektivnější sociálním událostem předcházet než následně řešit jejich důsledky.

Objem sociálních výdajů je determinován demografickou strukturou obyvatelstva. Demografické stárnutí, jak bývá proces, který Česká republika v současnosti zažívá, nazývá, kopíruje vývoj západních zemí se zpožděním a v budoucnu bude klást velké nároky zejména na důchodový systém, zdravotnictví a sociální služby, neboť se bude výrazně měnit poměr ekonomicky aktivní a neaktivní populace.

Dopady demografického stárnutí vyvolávají ekonomický tlak zejména na důchodový systém. Průměrná doba pobírání důchodu se za posledních 50 let zvýšila o 13,5 roku, v roce 1970 činila 11 let, v roce 2000 téměř 20 let a v roce 2020 již 24,5 roku. Ženy přitom pobírají důchod podstatně delší dobu než muži, v roce 2020 činila průměrná doba pobírání důchodu u žen 28,5 let, zatímco u mužů to bylo pouze 19,5 let, tedy ženy pobírají důchod o 9 let déle. Pro lepší srozumitelnost: průměrná doba pobírání důchodu u ženy tvoří jednu třetinu jejího průměrného věku dožití a u muže tvoří průměrná doba pobírání důchodu jednu čtvrtinu jeho průměrného věku dožití.

Ve světle těchto čísel je zřejmé, že důchodová reforma je nezbytná. V České republice se o potřebě důchodové reformy dlouhodobě hovoří, za posledních 20 let zasedá již pátá „důchodová komise“, která se snaží najít akceptovatelnou podobu důchodové reformy. Zásadním problémem české důchodové reformy je její ideologická podoba a s tím související politická průchodnost, přitom důchodová reforma současného důchodového systému je v zásadě, zjednodušeně řečeno, pojistně matematickou záležitostí, kdy je potřeba stanovit věk odchodu do důchodu, sazbu důchodového pojištění a výši důchodu.

Český důchodový systém v současném nastavení je značně solidární, zhruba pouze 1/3 výše důchodu odráží předchozí zásluhovost. V takto nastaveném systému je třeba se vážně zabývat zdroji financování důchodového systému – solidární složka důchodů by v budoucnu měla být financována prostřednictvím daňových příjmů, sociální pojištění by mělo do jisté míry zohledňovat princip ekvivalence v důchodovém systému. Další a neméně významnou oblastí sociálního systému, kde budou dopady demografické změny struktury obyvatelstva nejvíce viditelné, jsou sociální služby a zdravotní péče, které v souvislosti s demografickým stárnutím čelí rovněž nebývalému tlaku.

Výdaje na zdravotní a sociální služby kontinuálně rostou. V roce 1993 dosahovaly výše přes 4% HDP, v roce 2019 to činilo již více než 6% HDP. Predikce předpokládají další nárůst výdajů na zdravotní péči a sociální služby i do budoucna. V souvislosti se změnou struktury populace se do roku 2030 očekává nárůst výdajů na zdravotní a sociální služby o dalších cca 22 miliard Kč.

Vedle přímého ekonomického dopadu demografického vývoje je potřeba si uvědomit, že oblast sociálních služeb a zdravotní péče není pouze a jenom o penězích, ale především o zajištění kvalifikovaného personálu poskytujícího sociální služby a zdravotní péči. Podle dostupných predikcí můžeme předpokládat, že se počet pracovníků v sociálních službách do roku 2035 může až zdvojnásobit a oblast sociálních služeb by se tak mohla stát jedním z nejdynamičtěji se rozvíjejících sektorů národního hospodářství.

Na výše zmíněné dopady demografického stárnutí musí Česká republika bezpodmínečně reagovat, doposud přijímaný kurz spoléhání se při péči o osoby, které jsou z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu závislé na pomoci jiné osoby, na rodinu, není dlouhodobě udržitelný. Stále více rodin bude mít problémy neustále jak fyzicky, tak finančně náročnější péči zvládnout. Samotná rodina do budoucna není, a na bezprecedentní dopady stárnutí populace ani nemůže být, připravena. S touto přípravou je nutno začít v rámci vzdělávání nových generací již na základních školách.

Jak hodnotíte systém podpory rodin s dětmi v současné době?

Podíl výdajů na dávky rodinné politiky na celkových sociálních výdajích dosahuje téměř 9%, což mírně převyšuje průměr EU, avšak podíl výdajů na dávky rodinné politiky v poměru k HDP patří v rámci EU k nejnižším.

Problémem současné rodinné politiky v ČR je její zúžené zaměření na pomoc nízkopříjmovým rodinám v rámci státní sociální podpory a zaměření se na sociálně právní ochranu dětí. Rodinná politika je však mnohem širší průřezová aktivita, která vyžaduje spolupráci napříč resorty, zejména MPSV, MŠMT, MF a MZ. Tato spolupráce je však v rámci ČR stále neuspokojivá a nedaří se tak naplňovat všechny cíle rodinné politiky. Cílem rodinné politiky by totiž měla být podpora všech rodin, vytváření podmínek pro jejich různorodý život a naplňování tradičních funkcí rodiny s ohledem na různé preference jednotlivců. Cílem rodinné politiky by, obrazně řečeno, měla být kvalita a ne kvantita. Podpora by neměla směřovat pouze k nízkopříjmovým chudobou ohroženým rodinám, ale napříč sociálními vrstvami společnostmi tak, aby bylo umožněno bezproblémové naplňování funkcí rodiny i rodinám se středními nebo vysokými příjmy tak, aby bylo umožněno sladění jejich rodinného a profesního života. Rodinná politika se stále vyvíjí a v současné době se jedním z hlavních motivů rodinné politiky jeví právě harmonizace pracovního a rodinného života.

Dalším problémem, nejen rodinné politiky, je protichůdnost opatření nebo požadavků v rámci jednotlivých segmentů sociální politiky. Na jednu stranu se např. volá po větším zapojení žen/matek na pracovním trhu, na stranu druhou se v rámci rodinné politiky přijímají opatření, která mají opačný efekt. Konkrétně lze například zmínit nedávné navýšení rodičovského příspěvku o 80 000 Kč, které vedlo ke snížení ekonomické aktivity matek malých dětí, zejména prvorodiček. Zároveň v době navýšení tohoto příspěvku byly z okruhu příjemců vyloučeny matky, které zvolily rychlé čerpání rodičovského příspěvku, a to často z důvodu návratu na pracovní trh, zvýšení rodičovského příspěvku se jich tak netýkalo.

Obecně lze totéž říci o délce rodičovské dovolené, která je v ČR jedna z nejdelších v rámci EU a nepřispívá tak k dřívějšímu návratu matek na trh práce. A naopak matky, které se rozhodnou nevyužít rodičovskou dovolenou v maximálním možném rozsahu a chtějí se vrátit a pracovní trh, často limituje nedostupnost zařízení péče o děti, což je dlouhodobý problém v ČR. Současné úvahy o zkrácení rodičovské dovolené je tedy nutno zvažovat v širším kontextu a nejdříve je potřeba zajistit dostatečné kapacity zařízení péče o malé děti.

Podobná situace nastává například i v rámci důchodového systému, který je s rodinnou politikou úzce propojen. Např. umožnění dřívějšího odchodu do důchodu pro matky, které vychovaly děti, vede k jejich nižší participaci na pracovním trhu ve vyšším věku a zároveň k nižším důchodům, než mají muži. Jak je vidět, těch otázek, které by vyžadovaly přehodnocení, je celá řada.

Jak ovlivňuje sociální systém současná inflace?

Podle mého názoru je potřeba komplexní přehodnocení sociální záchranné sítě, která byla koncipována před více než 30 lety ve zcela jiných sociálně ekonomických a společensko politických podmínkách. Profesor Igor Tomeš, jeden z hlavních tvůrců českého sociálního systému, hovořil o tom, že podmínky nároku na jednotlivé dávky sociálního systému je třeba zrevidovat každých 10–15 let, protože podmínky pro získání nároku na řadu dávek se postupem času stanou lehce splnitelnými, lidé se je "naučí" plnit.

Současná vysoká míra inflace podtrhuje problém, že stále nejsou u všech dávek nastaveny automatické valorizační mechanismy. Fungující mechanismus valorizace dávky vidíme v současné době na příkladu důchodového systému, kde jsou důchody zvyšovány v rámci řádné valorizace a v důsledku nebývale vysoké inflace i v rámci mimořádných valorizací, které dle zákona přicházejí v době, kdy inflace v období od poslední valorizace důchodů překročí 5% hranici. To se v letošním roce stalo již dvakrát. Valorizační mechanismus tak efektivně chrání důchodce před rizikem chudoby, na druhou stranu je potřeba vnímat i tlak na výdajovou stranu veřejných financí, neboť výdaje důchodového systému v době vysoké inflace rostou dynamičtěji než jeho příjmy a důchodový systém se tak dostává do většího deficitu.

Příkladem absence valorizačního mechanismu může být např. již výše zmíněný rodičovský příspěvek. Tím, že jeho výše není navázána na ekonomické ukazatele, jeho reálná hodnota v čase klesá a jeho případné zvyšování pak podléhá politickým tlakům.

Velkým problémem se jeví i rigidní stanovení výše příspěvku na péči, kde absence valorizačního mechanismu způsobuje dlouhodobě finanční problémy osobám závislým na péči druhých, při úhradách této péče. V této souvislosti již vůbec nechci hovořit o tom, že příspěvek na péči je v naší zemi vyplácen pouze v peněžitém vyjádření bez potřeby splnění jakýchkoli podmínek souvisejících se zajištěním potřebné péče. Počet stupňů závislosti je přitom nejnižší ze všech evropských zemí, které tuto formu financování sociálních služeb využívají, o stanovení míry závislosti se rozhoduje na základě vyhodnocení pouze 10 kritérií.

Současná vysoká míra inflace je impulsem k celkovému přehodnocení stávajícího nastavení systému sociálního zabezpečení a zároveň je to velká výzva nejenom pro MPSV, ale zejména pro výzkumnou sféru – univerzity a resortní výzkumné ústavy, které by mohly v tomto smyslu pomoci navrhnout konkrétní opatření.

Vážený pane inženýre, děkuji Vám za rozhovor.